

РЕЛЯЦІЙНА СКЛАДОВА Я-КОНЦЕПЦІЇ

У статті, базуючись на ідеї тривірності Я-концепції, увага зосереджена на її реляційній складовій. Автором здійснюється спроба визначення тих аспектів Я-концепції, які найбільшою мірою виявляються в стосунках зі значущими іншими. Розглядаються також інші рівні Я-концепції та аналізується їхній взаємозв'язок. Коротко описані зарубіжні дослідження з даної тематики, наведені різні точки зору з приводу розуміння реляційної Я (relational Self).

Ключові слова: Я-концепція, значущі інші, реляційна складова, рівні Я-концепції, relational self, реляційне Я.

Постановка проблеми. Поняття Я-концепції та її складових залишається актуальним для психологічної науки вже більше ніж століття. Започаткувавши традицію дослідження Я-концепції, В. Джеймс (1890) особливе місце в її структурі відводив значущим іншим. Конструктивний підхід до розуміння Я-концепції базується на тому припущенні, що вона складається з трьох основних Я-репрезентацій (*Self-representations*): індивідуального Я, реляційного Я та колективного Я (Individual Self, Relational Self, Collective Self) [16]. Таким чином, індивід прагне досягти самовизначення трьома фундаментальними способами: (а) у контексті своїх унікальних особистісних рис, (б) у контексті своїх взаємин з іншими і (в) у контексті групової приналежності [8].

Базуючись на ідеї тривірності Я-концепції, сучасні зарубіжні дослідники також звертають особливу увагу на роль значущих інших у її формуванні та функціонуванні (М. Балжвін, Х. Боучер, А. Стукас, К. Танті, М. Тапіас, М. Фодді, М. Халлоран, С. Чен та інші). Значущі інші – особи, які мають або мали значущий вплив на життя індивіда; це ті особи, в кого індивід "емоційно інвестує/інвестував" [9].

Я-концепція індивіда невід'ємно пов'язана зі значущими іншими і це знаходить свій відбиток у його саморозумінні, самооцінці, саморегуляції. У широкому сенсі це впливає й на функціонування особистості, що виявляється у ставленні до інших. Спираючись на уявлення про себе, особистість не лише будує власну лінію поведінки, а й певним чином трактує власний досвід [3, 5]. Я-концепція як сукупність уявлень про себе відповідно містить й уявлення про себе як, наприклад, про романтичного/шлюбного партнера, родича, друга – тобто значущого іншого для іншої особи. Такий підхід потребує детального вивчення та осмислення здобутків попередніх напрацювань, накопичених психологами всього світу протягом кількох століть.

На нашу думку, реляційне Я – актуальний предмет психологічних досліджень, оскільки стосунки зі значущими іншими – невід'ємна частина життя кожного індивіда. Окрім цього, американські дослідники наголошують на тому, що міжособистісні стосунки безпосередньо формують нашу самооцінку і поведінку [18].

Метою статті є спроба концептуалізації реляційної складової Я-концепції.

Результати теоретичного дослідження. Розуміння впливу Я-концепції на романтичні стосунки особливо важливе, оскільки шлюбно-сімейна взаємодія та романтичні стосунки, які зазвичай їй передують, складають значну частину життя багатьох дорослих і, зазвичай, пов'язані з інтенсивними емоційними переживаннями [12].

К. Роджерс зазначав, що Я-концепція виникає під час взаємодії з навколишнім середовищем, насамперед, соціальним. Поряд з Я-концепцією розвивається потреба індивіда у позитивному ставленні з боку інших [2]. У широкому розумінні під реляційною складовою Я-концепції розглядають ті аспекти Я, які асоціюються зі стосунками, які індивід будує зі значущими іншими (наприклад, чоловіком/дружиною/романтичним партнером, батьками, близькими родичами).

Хелен Боучер, Майкл Краус, Серена Чен та інші сучасні психологи досліджують модель реляційної складової Я-концепції, згідно якої вона включає ті знання індивіда про себе, які пов'язані зі знаннями про значущих інших. Згідно зроблених ними висновків, Я-концепція має багаторівневу структуру, вона здатна бути активованою в окремих випадках або перманентно та включає в себе комплекс інших Я-аспектів (мотивацію, стратегії саморегуляції тощо) [14].

Реляційна складова Я-концепції займає провідну роль у міжособистісному житті індивіда на п'ятих рівнях: (а) формує або впливає на широкий спектр психологічних процесів, (б) найчастіше активується автоматично, (в) виступає в якості орієнтира у поведінці, (г) є основою для внутрішньої узгодженості особистості, (д) має значні наслідки для психологічного благополуччя. Деякі автори припускають, що люди накопичують "колекцію" міжособистісних Я (*interpersonal selves*) у своїй пам'яті. Кожне з цих міжособистісних Я пов'язане з конкретною особою [15]. Окрім цього, реляційна складова Я-концепції включає в себе як репрезентацію Я у стосунках з іншими, так й мотивацію відповідати очікуванням інших, регулювати поведінку відповідно до очікувань та вимог інших осіб. При цьому ця презентація включає також точку зору іншого на Я індивіда [16]. Реляційна складова інтегрує саме ті

аспекти Я-концепції, які є спільними у стосунках з партнером і визначають роль або позицію людини в значущих стосунках. Реляційна складова Я-концепції базується на персоналізованих прихильностях (зв'язках). Ця форма селф-репрезентації (репрезентації Я) залежить від процесів відображеної оцінки і пов'язана з мотивом захисту або посилення значущого іншого та підтримки стосунків як таких [10, 12, 16]. Сюзан Андерсен та Серена Чен стверджують, що реляційна складова Я-концепції є наслідком важливості значущих інших. Також автори вважають, що реляційна складова Я-концепції забезпечує підґрунтя для інтераціоналістської моделі особистості [6].

Окрім реляційного Я звернемо увагу й на інші рівні Я-концепції.

Індивідуальне Я (*Individual Self*) "народжується" шляхом диференціації себе від інших. Індивідуальне Я відображає суб'єктивну унікальність людини. Ця репрезентація включає такі характеристики, як особистісні риси та особливості поведінки, хобі та інтереси, прагнення і цілі – все це відрізняє кожну людину від всіх інших. Крім того, цей тип Я є незалежним від взаємовідносин з оточуючими людьми або від членства в різних групах [17].

Таким чином, індивідуальне Я включає в себе ті аспекти Я-концепції, які дозволяють диференціювати людину від інших як унікальну особистість з її унікальними рисами й унікальними характеристиками. Соціально-психологічні дослідження показують, що індивідуальне Я, як правило, виражено яскравіше, ніж реляційне або колективне Я, особливо в західних індивідуалістичних культурах [19].

Колективне Я (*Collective Self*) відображає групову приналежність індивіда, а також схожість зі значущими соціальними групами. Ця репрезентація включає ті характеристики, які індивід розділяє з членами групи. Вона також може визначати його ролі в конкретній групі. Колективне Я, аналогічне реляційному Я, є суто соціальним проявом Я. Проте, колективне Я вимагає не просто певних зв'язків з кількома значущими іншими; колективному Я необхідна приналежність до деякої (можливо символічної) соціальної категорії. Воно "описує" себе в термінах приналежності до групи, таких як, наприклад, член сім'ї. Воно також включає в себе мотивацію участі у виконанні групових завдань та досягнення групових цілей, спрямованих на роботу із досягнення колективного благополуччя. Таким чином, колективне Я включає в себе скоріше поняття "ми", ніж "я" або "ти" [16]. Колективне Я є репрезентацією участі індивіда в різних групах.

Більшість психологів сходяться на думці, що всі три селф-репрезентації є гнучкими і відкритими для нового соціального досвіду. Значні зміни принаймні в одному з рівнів Я-концепції можуть викликати кардинальні зміни в соціальному світі людини [19]. Очевидним є той факт, що всі три рівні Я-концепції мають першочергове значення для кожної особистості, проте найбільша увага в психологічній літературі присвячена саме реляційному Я.

Реляційне Я, як й інші рівні Я-концепції, не є повністю усвідомленим. Згідно результатів, опублікованих фінською дослідницею Каісою Кетоківі, значущі інші впливають на наше реляційне Я декількома шляхами. Так, вони дають "ціль" та "причину просуватися далі". Вони ніби "якорять" наше Я у взаємостосунках, чим викликають таку саму реакцію й в їхніх Я [11].

Канадські дослідники визначили гендерні відмінності у тому, чи мають чоловіки та жінки невідповідність між власними ціннісними орієнтаціями та цінностями значущих інших. Згідно результатів їхніх досліджень, жінки показали більш низький рівень розбіжності між їхнім фактичним Я та очікуваннями, які до них висувають значущі інші. На протигагу цьому, чоловіки не продемонстрували конгруентність зі стандартами оточуючих у порівнянні з їх власними стандартами для себе. Дослідники також зазначають, що жінки (маються на увазі жителями Північної Америки) мають тенденцію до пошуку інтимних і близьких стосунків, в той час як чоловіки – широкого кола спілкування. Таке твердження дає змогу припустити, що реляційне Я в різній мірі функціонує в Я-концепції чоловіків та жінок [13].

Американські дослідники вважають, що реляційне Я виникає та функціонує у відповідності з основними принципами соціального пізнання. Психічні уявлення, незалежно від того, чи пов'язані вони з об'єктами, ідеями або особами, та процеси, за допомогою яких вони використовуються, лежать в основі соціального пізнання [7].

Більшість дослідників даного питання роблять особливий акцент на тому, що реляційне Я це не просто "індивід та його взаємостосунки", та навіть не просто "Я у взаємостосунках", а це особливий окремий конструкт. Воно черпає свій характер у взаємостосунках з іншими, проте ними не обмежується. Індивідуальність реляційного Я виявляється в трьох формах протягом реляційного процесу: як почуття унікальної особистості (через суб'єктивність досвіду), як фактор (засіб) і як (пошук) автономії [11].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, Я-концепція індивіда невід'ємно пов'язана зі значущими іншими, соціальними стосунками, і це знаходить свій відбиток у його поведінці з ними. Реляційне Я – один з рівнів Я-концепції, який найповніше відображає взаємостосунки індивіда зі значущими іншими. Це поняття охоплює величезний спектр взаємостосунків з близькими оточуючими, які мають або мали глибокий вплив на життя індивіда. Реляційна складова інтегрує в Я-концепції саме ті знання про самого себе, які пов'язані зі знаннями про значущих інших, про свої кількісні та якісні стосунки з ними.

Перспективою подальшого дослідження може бути емпіричне дослідження реляційного Я та інших двох рівнів Я-концепції, розробка відповідного опитувальника.

Використані джерела

1. Глуханюк Н.С. Практикум по психодіагностиці / Н.С. Глуханюк: учеб. пособие – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Московского психолого-социального института, 2005. – 216 с.
2. Роджерс К. Измерение изменений в "Я" /К. Роджерс // Психология самосознания. Хрестоматия. – Самара: Издательский Дом "БАХРАХ-М", 2000. – С. 447-459.
3. Сахарова С. Н. Позитивная Я-концепция как залог гармоничного развития личности / С. Н. Сахарова // Молодь в освіті: матеріали науково-методичної конференції, 21 лютого 2008 р. – Суми : СумДУ, 2008. – Ч.1. – С. 95-99.
4. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – М. : Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 490 с.
5. Фурман А. В. Психология Я-концепції: [навчальний посібник] / А. В. Фурман, О. Є. Гуменюк. – Львів : Новий Світ – 2000, 2006. – 360 с.
6. Andersen S. M. The relational self: An interpersonal social-cognitive theory / S. M. Andersen, S. Chen // Psychological Review. – 2002. – № 109. – P. 619-645.
7. Andersen S. M. The unconscious relational self / S. M. Andersen, I. Reznik, N. S. Glassman. – New York : Oxford University Press.
8. Brewer M. B. Who is this "we"? Levels of collective identity and self representations / M. B. Brewer, W. Gardner // Journal of Personality and Social Psychology. – 1996. – №71. – P. 83-93.
9. Chen S. The relational self revealed: integrative conceptualization and implications for interpersonal life / S. Chen, H. C., Boucher, M. P. Tappas // Psychological Bulletin. – 2006. – №132. – p. 151-79.
10. Hazan, C. Attachment as an organizational framework for research on close relationships / C. Hazan, P. R. Shaver // Psychological Inquiry. – 1994. – №5. – P. 1-22.
11. Ketokivi K. The Relational Self, the Social Bond and the Dynamics of Personal Relationships. A Sociological Analysis / K. Ketokivi // Sociology Research Reports. – 2010. – № 263.
12. Reis, H. T., & Shaver, P. (1988). Intimacy as an interpersonal process. Handbook of personal relationships: Theory, research, and interventions / H. T. Reis, P. Shaver. – Chichester: England Wiley, 1988. – P. 367-389.
13. Moretti M. M. Relational self-regulation: Gender differences in risk for dysphoria / M. M. Moretti, A. S. Rein, V.J. Wiebe // Canadian Journal of Behavioural Science. – 1998. – Vol. 30 (4). – P. 243-252.
14. Schwartz S.J. Handbook of Identity Theory and Research / S. J. Schwartz. – Springer New York, 2011. – p. 149-175.
15. Sakellaropoulou M. Interpersonal cognition and the relational self: Paving the empirical road for dialogical science / M. Sakellaropoulou, M. Baldwin // International Journal for Dialogical Science Copyright. – 2006. – Vol. 1, No. 1, 2006. – P. 47-66.
16. Sedikides C. Individual Self, Relational Self, Collective Self / C. Sedikides, M. Brewer ; Psychology Press, New Ed edition, 2006. – 360 p.
17. Sedikides C. A Three-Tier Hierarchy of Self-Potency: Individual Self, Relational Self, Collective Self / C. Sedikides, L. Gaertner // Advances in Experimental Social Psychology. – Vol. 48. – P. 236-274.
18. Stryker S. From Mead to Structural Symbolic Interactionism and Beyond / S. Stryker. – Annual Review of Sociology, 2008.
19. Tanti C. Tripartite self-concept change: Shifts in the individual, relational, and collective self in adolescence / C. Tanti, A. A. Stukas, M.J. Halloran, M. Foddy // Self and Identity. – 2008. – №7 (4). – P. 360-379.

Koskina D.

RELATIONAL COMPONENT OF THE SELF-CONCEPT

The author proposes to pay attention to the relational self, in which knowledge about the self is linked with knowledge about significant others, and each linkage embodies a self-other relationship. In other words, the article focuses on the ways in which the self is related to significant others. Three levels of Self-concept (individual Self, relational Self and collective Self) are mentioned. Author cites foreign literature, which provides the most modern notion of Self-concept, it's components and levels.

The article attempts to conceptualize relational component of Self-concept (relational Self). It presents results of the theoretical determination of those aspects of Self-concept, which highly reveal in relationships with significant others. In a broad sense, Self-concept affects the functioning of the individual, which also manifests in individual's relation to others.

Main attention in the article is given to relational Self – The self, experienced in relation to others, involves what is individual and what is social in the self. Each self is keyed to a mental representation of a significant other.

The author also describes gender differences in the level and psychological significance of discrepancy with own ideal standards versus ideal standards held by significant others.

Key words: *Self-concept, significant others, relational component, levels of the Self-concept.*

Стаття надійшла до редакції 18.10.2014